

жінок, якщо брати до уваги лише скупу інформацію про них [6, 98, 173], щедрої душі та християнської офірності. Хотілося б і розгортання актуальної й досі тези про причетних до громадського життя “амбітних хлопців”, які хочуть посад, але не вміють чи не хочуть робити буденні справи [6, 370]. Очевидно, вроджена делікатність не дозволила авторів конкретизувати подібні положення. А може, й не треба: такі люди, по суті, самі себе обкрадають...

Читаючи книжку Кузьми Матвіюка, пригадуєш афоризм: “Не бійся ворогів

– у гіршому випадку вони можуть тебе вбити, не бійся друзів – у гіршому випадку вони можуть тебе зрадити, а бійся байдужих – тільки з їхньої мовчазної згоди кояться на землі зради і вбивства”. Можна продовжити: і зникають мови та національні культури, і міліють ріки та людські душі, і немає гармонії в суспільстві та в родинах тощо. Кузьма Матвіюк серед тих, хто живе не хлібом єдиним. І його книжка теж наблизатиме, за словами назабутнього Василя Симоненка, отой “веселий похорон” байдужості, щоб “ніжнішали квіти” й “воскресала любов”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бажан О.* Посіяв бурю... // *Слово і Час.* – 1995. – № 11-12.
2. *Бажан О.* Інтелектуальний опір в Україні (кінець 50-х – 80-ті роки) // *Сучасність.* – 2006. – № 2.
3. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 1996.
4. *Дашкевич Я.* Надія Суровцова. Нотатки з нотаток // *Суровцова Н.* Спогади. – К.: Вид-во Олени Теліги, 1996.
5. *Козуб І.* Доба і доля. – К.; Торонто; Едмонтон, 1996.
6. *Матвіюк К.* І ми цей шлях пройшли (спогади, свідчення, оцінки подій) / Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2010.
7. *Не відступлюся!* До 100-річчя Оксани Яківни Мешко / Упоряд. В. В. Овсієнко, О. Ф. Сергієнко. – Харків: Фоліо, 2005.
8. *Сверстюк Є.* Іван Дзюба – талант і доля // *Сверстюк Є.* На святі надій: Вибране. – К.: Наша віра, 1999.
9. *Стус В.* Твори: У 4 т., 6 кн. – Т. 6 (дод.). – Кн. 1. – Львів: Провіта, 1997.
10. *Суровцова Н.* Спогади. – К.: Вид-во Олени Теліги, 1996.
11. *Яковенко Н.* Вступ до історії. – К.: Критика, 2007.

Отримано 31 грудня 2010 р.

Василь Яременко
м. Хмельницький

БОЛІСНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Зимомря Іван. Австрійська література: моделі рецепції тексту. – Дрогобич – Тернопіль, 2009. – 216 с.

Зимомря Іван. Мала проза Томаса Бернгарда: контекст рецепції та генології. – Дрогобич – Тернопіль, 2010. – 164 с.

Мілан Кундера у своєму славнозвісному есеї “Трагедія Центральної Європи” наводить слова чеського політичного діяча XIX ст. Франтішека Палацького, який виправдовує існування Австро-Угорської імперії як єдиного можливого бастиону супроти Росії. Ф. Палацький попереджав про імперіалістичні амбіції Росії, яка намагалася стати світовою монархією, підминаючи під себе інші народи. “І справді, ніщо не могло бути таким чужим Центральній Європі та її пристрасті до різноманітності, – підсумовує М. Кундера, – як Росія, однорідна маса, що все уніфікує та централізує, сповнена рішучості перетворити всі народи своєї імперії (українців, білорусів, вірменів, латишів, литовців та інших) в єдиний російський народ...”.

Письменник аналізує події в Центральній Європі у другій половині ХХ ст.: угорське повстання 1956 року та кривава різанина, що сталася після цього; Празька весна та окупація Чехо-Словаччини в 1968 р., польські заворушення 1956, 1968, 1970 та пізніших років. Усе, що сталося, вважає М. Кундера, “драма Заходу – того самого Заходу, який, обкрадений і переміщений, усе ж таки наполягає на тому, що він захищає свою ідентичність”. Письменник пропонує перейти від риторики до справи й нагадує про історичну пам'ять європейських народів, про те, що ворожнеча, а тим паче війни, мають поступитися місцем діалогові культур. Європейський простір, який тривалий час підтримував лише комплекс пам'яті, пов'язаний із Німеччиною, поступово збагачується новими тенденціями: на авансцену повертаються народи, принесені в жертву “пактами” примирення, як жертви франкізму в Іспанії або жертви комуністичної політичної поліції в посткомуністичних країнах. До цього контексту слід долучити і спроби осуду комуністичних режимів, подібних до гітлерівського, хоча в більшості держав пострадянського штибу злочини сталінського тоталітарного режиму досі не засуджено, а його головного архітектора, скажімо, в сучасній Росії, називають уже не кривавим диктатором, а “ефективним менеджером”, який заради перетворення СРСР на наддержаву пожертвував життями мільйонів людей. Європа стає театром повторюваності “рухів пам'яті” у всіх напрямках, де конче треба розробити граматику правил і норм для врегулювання багатьох “гарячих точок”, чи то вихід зі збройних конфліктів (колишня Югославія, Північна Ірландія), чи то розпад авторитарних режимів (Південна й Центральна-Східна Європа), чи то двостороння конфліктна минушина (Англія/Ірландія, Німеччина/Чехія, Німеччина/Польща, Росія/Україна, Польща/Україна, Італія/Словенія, Хорватія, Греція/Туреччина) тощо.

Тематика примирення як найвищої мети міждержавної співпраці є центральною в діяльності Європейського Союзу, який прагне зблизити між собою колишніх ворогів, узяти під захист національні меншини відповідно до Європейської

конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин 1954 р., Римського договору 1957 р., Декларації ООН 1992 р., Копенгагенського документа 1990 р., Паризької хартії ОБСЄ 1990 р. та інших керівних документів. Символом примирення став Музей Європи, відкритий у приміщенні Європейського Парламенту в Брюсселі 2007 р. На думку його Наукового комітету, таке оформлення колективної історії Європи має ілюструвати її культурну єдність на основі спільної духовної спадщини, хоч би якими розбратами і трагедіями вона відлунувала.

Проте, на думку М. Кундери, найкращий спосіб побудувати міцний мир і гарантувати відносно самостійне співіснування – це налагодити культурний діалог між державами й народами. Однак, щоб вступити в діалог з іншим типом свідомості, кожна національна культура має допустити всередині себе поліфонію різних голосів. У процесі духовної взаємодії легко усвідомити множинність культур, різноманіття світоглядів і можливість оцінити один і той самий факт з погляду носіїв різних культур і віросповідань. У антинормі своє/чуже сфера чужого розширюється, своє вже бачиться не таким масштабним, а радше крихітним стосовно чужого. Це призводить, в одному випадку, до бажання захистити свою культуру від загрозливої експансії чужого, а в другому – до прагнення зміцнити своє за рахунок привнесення в нього елементів чужого. В обох випадках треба розмежувати своє і чуже, а допомогти усунути ціннісну нестиковку може лише принцип толерантності.

Колишня Австро-Угорська імперія – один із регіонів, у якому дуже відчутні тенденції мультикультуралізму. Як відомо, до 1918 р. західноукраїнські землі були складовою частиною Австро-Угорської імперії. На Галичині, у Буковині спостерігалася етнокультурна різноманітність – явище, загальне для багатьох країн. Картину постійного етнорелігійного розмежування та соціальних конфліктів між українцями, поляками, німцями та євреями переконливо показано у книжці

“Галичина: багатокультурна територія” (Galicia: A Multicultured Land), що вийшла 2005 року в Торонто за редакцією Крістофера Гана та Пола Роберта Маґочия. Необхідність відновлення історичної пам’яті та національної свідомості зумовлює значний науковий інтерес до вивчення суперечливої минувшини австро-українського П’ємонтю. Не дивно, що вчені пишуть про літературний трансфер української теми у творчості австрійських письменників. Насамперед це стосується творів тих поетів і прозаїків, які в середині ХІХ ст. мешкали на українській частині австрійської імперії, зокрема на Буковині, і під впливом німецького романтизму змальовували життя українських селян, його болісну минувшину, захоплювалися місцевим фольклором. Тут ідеться про поетів Л. Штауфе-Сімігоновича, автора збірки віршів “Вітання з Нижньої Австрії” (1885), він також зібрав і переклав німецькою мовою “Народні легенди з Буковини” (1885) та “Українські народні пісні” (1868); Е.Р. Нойбауера (“Пісні з Буковини”, 1870), Й.Г. Обріста (“Георгинії”, 1870), Р.М. Рільке, який відвідав Київ та інші міста України (“Книга годин”, 1905), “Книга картин”, 1906). Українська тематика віддзеркалена у прозі К.Е. Францоza (оповідання “Повстання у Воловцях”, 1874, “Війт із Білої”, 1875, роман “За правду”, 1881), романах Й. Рота (“Марш Радецького”, 1932, “Фальшива вага”, 1937, “Могила капуцинів”, 1938), Е.Е. Кіша (зб. нарисів “Донецькі враження”, 1926), Ф.К. Вайскопфа (оповідання “Втеча”, 1923, “Смертельний випадок”, 1928, “Далекий спів”, 1937) та ін. Їхні твори переконливо показали, де той “поріг терпимості”, за межами якого починається соціальна дестабілізація, і як його можна зберегти.

Одна з центральних у монографіях Івана Зимомрі – категорія “мультикультуралізму”. Дослідник вважає мультикультуралізм важливою частиною процесу реставрації історичної пам’яті й перегляду культурного та літературного канону австрійської літератури, з яким неминуче пов’язане розширення канону, внесення в нього нових “рухів пам’яті”, фігур, міфів, героїв. Дослідник, схоже, не розділяє тенденції американських

учених Г. Адамса, В. Джеймса, Г. Альтшулера та ін., які ставлять під сумнів не лише поняття національної культури, а й національної літературної традиції. У німецькомовному просторі не виправдовує себе теорія “плавильного тигля”, “салатної миски” тощо, тут мультикультуралізм не пов’язаний з особливим ставленням до питань регіональної та расової ідентифікації, як це спостерігається в США. Досвід австрійської літератури показує, що мультикультуралізм – це не соціокультурна мода та соціокультурна утопія, а художня практика, яка охоплює ресурси пам’яті, політику примирення і їх осмислення – від ідеології і соціології до культури та мистецтва. Розуміння художнього тексту, осягнення його символічного змісту – не просто прочитання, а його дослідження, здійснюване на стиках різних дисциплін: антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, психології, педагогіки, семіотики, лінгвістики, літературознавства, мистецтвознавства, філософії.

Книжки І. Зимомрі засвідчують спробу проникливого аналізу малої прози австрійської літератури з проекцією на теоретичні аспекти рецепції та генології. Осмислені герменевтичні проблеми входять у площину загальної проблематики теорії й історії літератури. Вони містять елемент новизни і в річищі українського літературознавства. Маємо дослідження, де рецептивно-генологічний підступ аргументовано пов’язаний із завданнями літературознавчого аналізу тексту, використанням широкого комплексного підходу до реконструкції тексту, узгодження історичного контексту з контекстом твору, залученням нових праць з теорії та історії літератури, рецептивної естетики, інтертекстуальності, герменевтики, літературної критики тощо. Актуальність дослідження точно визначає “внутрішню реальність” твору, взаємозв’язок значень, серед яких особливої ваги набувають “проблема рецепції” та “генологічна парадигма”. У їхніх рамках окреслено специфіку творчої манери цілої низки австрійських письменників, історичну дистанцію між автором і дослідником, смислові потенції тексту, історичну долю

творів та їхніх авторів. Власне, праця І. Зимомрі – одне з перших системних досліджень у цій галузі.

Теоретичний аспект осмислення порушених проблем дав змогу повному поглянути на текстовий корпус австрійської малої прози як певну цілісність у всій широті літературного та історичного контексту. Варто наголосити: у дослідженні І. Зимомрі теоретичний підхід та критичний аналіз існують не відокремлено, а органічно пов'язані між собою й активно взаємодіють. Поєднуючи складну проблематику з конкретним аналізом текстових структур, автор нерідко здійснює “перше прочитання” текстів з урахуванням спільності й відмінності між літературною традицією та історією, історією та знанням про неї. Монографії збудовані на глибоко і всебічно вивченій фактологічній основі, у них враховано досягнення світової та вітчизняної критичної думки, аргументація дослідника переконлива, продумана й науково вивірена. Акцент зміщено на ті смислові компоненти, які в попередніх інтерпретаціях не одержали належного вивчення чи були zdeформовані. Дослідження сприймається у зрізі сучасного трактування міжкультурних взаємодій національних літературних систем ХХ століття й додає суттєві штрихи до характеристики австрійської літератури як вагомого складника німецькомовного простору (розділи “Модель візії простору: проза Інг'єборґ Бахманн та Емми Андієвської”, “Модель соціально-психологічної характеристики: образ жінки у малій прозі Марґіт Ган”, “Модель лірично-метафоричного зображення: мала проза Еріха Фітцбауера” та ін.).

Узагальнення вченого підняли на вищий науковий рівень теоретичне осмислення актуальних проблем генології як парадигми, означили нові перспективи досліджень у сфері теорії й історії літератури. Це, зокрема, стосується діалогічності австрійської літератури, її відкритості щодо інших літератур. Автор наголошує, що у процесі літературних взаємин важливе місце належить австрійській темі. Вона звучить у багатих на болісну пам'ять творах І. Франка (поезії “Тюремні сонети”, 1889,

оповідання “Свинська конституція”, 1896 та ін.), М. Павлика (повість “Пропащий чоловік”, 1902), О. Маковея (оповідання “Вдячний виборець”, 1912), О. Олеся (збірки поезій “Перезва” і “Чужиною”, обидві – 1919).

Тут окремо можна сказати про антивоєнні мотиви та розкол між Сходом і Заходом у віршах С. Чарнецького (збірка “В годині задуми”, 1917), “Сумні ідемо”, 1920), новелах М. Яцківа (“Гермес Праксителя”, 1923), романах Р. Андріяшика (“Люди зі страху”, 1966; “Додому нема вороття”, 1976). Українські письменники використовують сюжети й мотиви своїх австрійських друзів по перу. Наприклад, Ю. Федькович за оповіданням Е.Р. Нойбауера “Сестри із Шипота”, 1857) пише балади “Юрій Гіндя” (1862) і “Шипітські берези” (1863), М. Старицький звертається до сюжету роману К.Е. Францоza “За правду” (1881) у драмі “Юрко Довбиш” (1889), а Микола Бажан за варіаціями творів Е.М. Рільке пише “Чотири оповідання про надію”, 1966). Ясно, що у процесі такого міжкультурного діалогу модифікуються культурні паттерни, діалогізують національні ідентичності, міняються ролями культура-донор і культура-реципієнт.

І. Зимомря аналізує творчість І. Франка, яка засуджує криміногенний характер імперій і може розцінюватися як переконливий мультикультурний проект з наголосом на проблемі співвіднесеності єдності / різноманітності / відмінності австрійської культури, рухів пам'яті й суб'єктно-об'єктної сфери, питань релевантності художнього пізнання, полеміки з приводу маніпулювань історією та пам'яттю, переосмислення національної традиції й канону, кризи національної, культурної й особистісної ідентифікації в умовах розпаду Австро-Угорської імперії та виникнення нових держав. Дослідник порівнює художні світи К.Е. Францоza та І. Франка й доходить висновку, що інтегральним складником їхніх творів постає проблема пам'яті й життя людини в полікультурному середовищі на українських етнічних землях: “Самобутня атмосфера окраїни Австро-Угорської монархії, де, хоч і не завжди гармонійно, але природно

співіснували носії українського, польського, німецького, румунського, ромського та єврейського народів сформувала потужний заряд духовності, що став оригінальним джерелом генетичного фонду, образів у його творах” (“Австрійська література...”, 42). Етнічна різноманітність і полілінгвізм – один із яскравих виявів полікультурності західного регіону, куди входять і елемент регіоналізму, і гендерна іншість, й окремі відхилення від загальноприйнятих норм осмислення історії, національних ідеалів, способів життя.

Взірцем мультикультурного дискурсу слугує творчість Райнера Марії Рільке й Василя Стуса. Дослідник наголошує на їхній конгеніальності, твори письменників переконливо засвідчують центробіжні тенденції в літературі ХХ ст., що протистоять стереотипам. Їхні тексти збагачені розбіжністю між пам’яттю офіційною і приватною, різними культурними впливами; автори не приймають поширених індивідуалістичних модусів й еталонів етноцентричної замкнутості людини, виступають проти стереотипізації та комерціалізації художнього слова. І. Зимомря аналізує ґенезу творчості обох поетів, що йде від найглибших пластів Святого письма, докладно зупиняється на лектурі В. Стуса: Інгеборґ Бахманн, Крістіан Гофман фон Гофмансвальдау, Крістіан Вайзе, Йоганн Крістіан Ґюнтер, Вільгельм Клемм, Альберт Еренштайн, Йоганнес Боровські, Еріх Кестнер, Ганс Магнус Енценсбергер, Бертольд Брехт та передусім Йоганн Вольфґанґ фон Ґете, Райнер Марія Рільке, Пауль Целан. Автор інтерпретує переклади В. Стуса з Рільке, зокрема такі з них, як “Осінь”, “Сонети до Орфея”, “Дуїнянські елегії”, окремі твори зі збірок різних років – “Книги годин” та “Книги картин”. На думку дослідника, В. Стус у своїх перекладах тяжів до синтезу, а почасти й переосмислення образності, її перетрактування, переформації перекладацького досвіду з метою досягнення художньої довершеності” (“Австрійська література...”, 53). Обоє письменників об’єднує усвідомлення болісної минувшини й естетично-релігійна традиція. Різнобіжність оригіналу та його художній версії сприймається як проблема

людської єдності та гармонії, збереження національної традиції в контексті й постійному діалозі з центробіжними й гетерогенними тенденціями в розвитку сучасної культури.

Автор переконливо описує моделі розвитку австрійського письменства ХХ ст. та його проєкції на німецьку літературу. У цьому “літературному трансфері” дослідник виокремлює проблеми семіотизації національних та універсальних цінностей, проєкцій пам’яті про трагічні події, візуальні образи національних меншин і національної історії, етнічні ідентичності та загрозу політичної фрагментації суспільства, візії часопростору, образи жінок-страдниць тощо. Він доходить висновку про необхідність утвердження в публічному просторі діалогічності культур (етносів) як історичного, змінного, гетерогенного людського конструкта, що забезпечить суспільну толерантність та публічну артикуляцію прав меншин (розділи “Модель комунікативно-рецептивної орієнтації: мотив страждання у малій прозі Герберта Кунера”, “Модель індивідуалізованого сприйняття дійсності: проза Томаса Бернгарда” та ін.). У післямові до книжки проф. Р. Гром’як зазначає: “Автор монографії аргументовано розкриває змістову конкретику австрійської малої прози... Тут мала місце плідотворна взаємодія різних літературних систем. Вона спричинила поступальний рух у розумінні національної ідентичності в умовах полікультурності, либонь, чи не найхарактернішої риси за доби Австро-Угорської монархії та її змінних можливостей і зрушень у ХХ столітті” (“Австрійська література...”, 204).

У монографії “Мала проза Томаса Бернгарда: контекст рецепції та генології” розкрито специфіку малої прози австрійського письменника Т. Бернгарда, її біографічну маркованість, сюжетну сконцентрованість і майстерну структурованість, генологічні модифікації й типологічні зіставлення з творами письменників інших країн – Миколи Хвильового, Івана Багряного, Уласа Самчука, Емми Андієвської (Україна), В. Борхерта, Б. Брехта, Е. Вайнерта, А. Зеґерс, Ґ. Ґрасса (Німеччина), Макса

Фріша (Швейцарія), Міодраґа Булатовіча (Сербія), Ч. Мілоша, В. Ґомбровіча, С. Вінценза, Є. Єнджеєвіча (Польща), А. Платонова, Б. Пастернака, В. Набокова (Росія), В. Бикова, П. Панченка, І. Шамякіна (Білорусь) та ін. Рецензована книжка, на думку автора післямови Р. Гром'яка, "цінне джерело інформації для тих дослідників, наукові зацікавлення яких пов'язані передусім із німецьким культурним простором" ("Мала проза Томаса Бернгарда...", 146). Р. Гром'як доречно акцентує промовисту деталь: українська філологічна наука збагатилася на зламі ХХ – початку ХХІ ст. низкою вагомих публікацій про здобутки німецькомовних авторів. Вони належать перу І. Мегели, Б. Шалагінова, П. Рихла, М. Зимомрі, А. Науменка, Є. Волощук, Т. Гаврилів, Л. Цибенко, Б. Чуловського, В. Вишинського.

Можна сказати, що українська тема в австрійській літературі виступає в ролі координатора процесів взаємодії свого і чужого – реалізації суб'єктами своєї практичної, ціннісної, нормативної й когнітивної поведінки в загальному культурному просторі. Естетизація свого і чужого конструює єдине поле розуміння різних образів світу, де загальним є перехід від ідеї свого до ідеї чужого. Тут визначальне загальне осягнення письменниками тодішнього життєустрою людей, де проблематика свого змінюється проблематикою чужого, пошуки національної ідентичності, що не мають нічого спільного з екстремізмом і соціальною нетерпимістю.

Іван Зимомря – талановитий літературознавець і літературний критик. Його напрацювання в цій ділянці складають близько 200 бібліографічних позицій, де поважне місце, окрім уже рецензованих монографій, посідають книжки "Животворна змагальність освіти" (2000), "Краса життєвого дару: Ольга Рішаві" (2002), "Романи Емми Андієвської: психологічний дискурс" (2004), "Виміри духовних змагань" (2006), численні розвідки, огляди, статті.

Молодий учений, спираючись на вічні критерії художньої літератури, уміє

оперативно реагувати на нові й видатні мистецькі явища, оцінити їх у контексті еволюції письменства, прочитати кризь призму "об'єктивності", без догматизму й нав'язування своїх смаків і переконань. Його рефлексії над подіями літературного процесу надзвичайно цікаві, новаторські, переконливі, він майстерно передає свої спостереження читачеві. Це помітно в його монографіях, літературних портретах, оглядах книжок та періодичних видань, статтях, есе, інтерв'ю, виступах. Дослідник вільно володіє німецькою, польською, англійською, російською і, звісно, українською мовами. З української на німецьку він переклав 60 творів Дмитра Павличка, що ввійшли до книжки "Княгиня Європи" ("Europas Fürstin", Dresden, 2010), Емми Андієвської, Ольги Рішаві та інших, із німецької на українську – Томаса Бернгарда, Петера Гандке, Герберта Кунера, Макса Фріша, з польської на українську – Кароля Войтили, Євстахія Ракочи, Адама Зелінського. Він автор кількох монографій, підручників, навчальних посібників і німецько-, польсько-українських розмовників та практикумів.

В особі Івана Зимомрі маємо талановитого фахівця у сфері перекладацтва й перекладознавства, який підтримує зв'язки з багатьма відомими німецькими, австрійським, польськими діячами культури й мистецтва, є ініціатором цікавих наукових і видавничих проєктів, гідно репрезентує Україну в Європі. Як перекладачеві йому притаманні вдумливий і аналітичний підхід до матеріалу, добрий естетичний смак, ерудиція, висока технічна майстерність, широкий діапазон інтелектуальних запитів. Його перекладацька діяльність відзначена міжнародною літературною премією імені Остапа Грицяя.

Іван Зимомря зі своїм доробком літературознавчо-критичної та перекладацької діяльності належить до молодого когорти талановитих учених, налаштованих на добрі амбітні починання, розбудову української культури та її діалогічності із Європою.

*Олександр Астаф'єв, Олеся Ляшенко
м.Київ*

Отримано 5 січня 2011 р.

